

دیباچه

اصغر فردی

انگین و زنگین دیلیمیزین دردانه لری اؤز قاورام دایره سینه صینیر تانیمادان، دیار - دیار آخمیش و اؤز چیچکلی بایراغینی چئوره اقلیمی نین قالالارینا تاخمیش، صامباللی وئریم - وئرگی لرینی دیل لرین صوصامیش وادی لرینه صاچیب، یاغ - باللی کلمه لرینی دیل لره یاخمیش دیر.

تورک دیلی نین مدنی اقلیمی و جغرافیاسی مین ایل دن آرتیق بیر تاریخه دایاناراق اؤز سؤزجو کلرینی، آتالار سؤزنو و بوی لامالارینی (ملی حماسی ادبیاتینی) الی آچیق جؤمرد کیمی دیله ین دیل لره پای وئرمیش دیر.

انگلسا کسون دیل لرده قازانیدیغی یئر کیمی، یونان جایا، ایتالیا جایا و اسپانیول جایا لغت ائلچی لری گؤنדרمیش دیر. تور کجه، روس دیلی نین ده ناخیش لی سارای لارینا پری اؤرپک لی لغت گلین لری

گؤندر میش دیر. «اوشاق»، «باشماق»، «قaban»، «قیلینج»، «داشقا»، «قوش» و ... کیمی یوزلرجه لغت هله‌ده روس دیلینده اؤز تاریخی یئرینی قوروماق دادیر. دنیانین بلکه‌ده ان مکمل دیلی اولان عربجه‌ایله‌ده لغت اؤده‌شمه‌سی خیالیندا اولموش تورک دیلی، ان درین تأثیرینی فارس دیلینه بوراخمیش دیر. البته که بو آلیش - وئریش مناسبتینده فارس دیلیندن چوخ - هم‌ده چوخ قارداش‌لیق پایی آلمیش دیر. بوتون دیل‌لر آراسیندا مختلف سببلر اوزوندن قارداش‌لیق دوغار. بیر جغرافی حوزهنین ایچینده دانیشلان دیل‌لرین بیر - بیرینه یاخینلاشماسی او سببلردن بیر دیر. دنیادا قافقاز دیل‌لریندن بیر بیرینه داها اوزاق دیل‌لر احاطه ائدن گروه‌دان باشقا زنگین بیر دیل گروهو یوخدور. دیل بیرلشمه سببلرینین اندر نوعو، بیر دینین اوچ مختلف دیل گروهلاریندان اولان اوچ دیلی بیر - بیر ایله قوجاقلاشدیرماسی دیر. گرچی عیسوی‌لیک بیر واحد هند - اروپا دیل‌لر گروهونون اروپا بؤلمه‌سی نین، لاتین الفباسینی واحد الفبا اولاراق قبول ائتمه‌سینه سبب اولموشدور، اما اوچ آیری دیل گروهوندان صاییلان عرب (سیمتیک دیل‌لردن) فارس (هند - اروپا دیل‌لریندن)، تورک (اورال آلتایک دیل‌لردن) واحد الفبایا، واحد لغت ایله ادبیات مداخله و مبادله‌سینه و مشترک اوچ‌لو دیل‌لرده یازماغا و یاراتماغا نائل اولموشدور. بو ایسه ائتمین ان چوخ دیل‌لی ملتین ان شعورلو ملت اولماسینا باعث دیر. ایران‌لی بیر تورک، الله تعالی ایله، مقدس‌لری ایله، امت‌له و اسلام دنیاسینا چاتدیرماق ایسته‌دیگی سؤزلری عرب‌جه یازار و دانیشار، سؤزلرینی ائتمین ایکینجی مشترک ادبی آنلاشما دیلی اولان فارس دیلی ایله‌ده یازار و معروضه‌لر سؤیله‌ر، اؤز - بؤزویله و چوخ یاخین آدام‌لاری ایله تورک‌جه دانیشار. تورکون تورک‌جه‌سی نین یوزده او توزو (%۳۰) ایسه عرب و فارس دیل‌لریندن آلینان لغت‌لردن عبارت اولان بیر دیل دیر و فارس دیلی ایله تورک دیلی عینی سویه‌ده عرب دیلیندن همین مقداردا (%۳۰) تأثیر آلمیش لاردیر.

دیل‌لرین قاینق اولما قابلیت او دیل‌ده موجود اولان عنصرلرین باشقا دیله ترجمه اولونماسینا قارشو چیخار؛ آنجاق بو محدودیت مختلف اؤلچولرده و کیفیت‌لرده حال‌لانار. مثلا بیر دیلین روحو او دیل‌ده هیجان‌لاندریجی، نیسگیلی و آغری‌لی - آجی‌لی لغت‌لر و او احوالی فونم گوجویله انتقال ائتدیرن باغلائیجی لار اعتباری ایله زنگین اولور؛ باشقا بیر دیل معیشت لغت‌لری و مختلف چرچیوه‌لرده کی ایلکین اجتماعی حیات‌دا ایشله‌نن دیل عنصرلری جهت‌جه دولغون صاییلیر؛ دیگر بیر دیل فلسفی و دوشونجه قابلیت‌لرینه صاحب اولان بیر دیل اهمیتی نی قازانا بیلیمیش دیر. باشقا بیر جهت‌ده بیر دیلین باشقا دیل‌لردن لغت ادخال‌نین کمیتی و او لغت‌لری نئجه قبول ائتدیگیندن آصیلی اولماسی دیر. محض بو و بو کیمی بیر نئچه باشقا ملاحظه‌لر و سببلر بیر دیلین باشقا دیله ترجمه ایشینی چتین‌لشدیریر. آیریجا تورک دیلینده افعال زنگین‌لیگی بو دیله اولونان ترجمه‌نین اصیل متن‌دن داها چوخ اختصارینا سبب اولور. آنجاق هم فارس دیلی و هم‌ده تورک دیلی نین عرب دیلینه نسبتاً جوان دیل‌لر اولدوق‌لاری اوچون، ائله‌جه‌ده بو دیل‌لرده ادبیاتین عرب

دیلی ایله مقایسه‌ده داها آز اولدوغو اوچون بو ایکی دیل جدی معنالارین افاده‌سینه محتشم عرب دیلیندن بوج آلماق دان چکینه بیلمه‌یه جک درجه‌ده بو دیله محتاج اولموش دور. فیروزآبادی هله ۷ اینجی عصرده یازیلیمیش قاموسوندا ۲۰۰۰ عنوان عرب‌دیلی‌نین لغت کتاییندان استفاده ائتدیگینی یازیر. بو صایی فارس و تورک دیل لرینده یازیلیمیش لغت‌نامه‌لرله مقایسه ائتدیلدیگینه ایشین وخامتی اورتایا چیخیر.^۱ دئمک اولار کی هم عرب دیلی‌نین واز کئچیلمز قابلیت‌لری اوزوندن هم‌ده دین دیلی اولدوغو سبب‌له عالم‌لریمیز بو دیل‌ده وایکینجی درجه‌ده فارس دیلینده یازماغی ترجیح ائتمیش‌لر. اولار مسلمان دنیاسیندا تورک - فارس دئمه‌دن واحد ایدئولوژیک دیل دالیسجایدی‌لار.

^۱ یثری گلمیش‌کن، دوقتورح. صدیق (دوزگون) ده دیلیمیزده باشقا بیر مبارک آدیم اولاراق ۴۰ ایله یاخین بیر مدتین چالیشما ثمره‌سی کیمی ایران تورک دیلی‌نین ان مکمل لغت‌نامه‌سی‌نین مولفی کیمی ده حرمت‌له قید ائتدیلمه‌لی‌دیر.

دینی ادبیات

اروپانین سیاست چی جهود شرقشناس لاری نین یاخین شرقه - خصوصی ایله اسلام دنیاسینا - «آشیری ملت چی لیگی» آشیلاماسیندان اول، اسلامین اوچ لو دیل لری اولان «السنة ثلاثه اسلامیه» عباره سی اؤز قدرت و حاکمیت کؤلگه سینی مسلمان لاردان قیزیرقانمیشدی. ائله بونا گؤره ده «امت واحده» بیرلشدیریجی عاملی آلتیندا بیر گه یاشایان دوشونر و اوره دیجی اؤگره دیجی لر دیل، تورپاق و بایراق آییرمادان، یالنیز انسانلیغین تعالی سی، ترقی سی و رفاهی اوغروندا یازیب یاراتمیش لار. اونلارین فکریجه انسانین معنوی یوکسه لیشی، گلشیمه سی و راحت یاشاماسیندان داها اهمیت لی سی یوخدور. اونلار اوچ مهجور و قاپالی دیل دن اوچ جانلی - علمی - مدنی - ادبی - دیل یاراتمیش لار. بیر زمان اورال و آلتای صیرا داغلاری نین آراسیندا وار - گل ده اولان

تورکک دیل لری اتل (وولقا) چایی نین آخیشی ایله قافقازا سوزوب، اسلام لاشمیش دنیا یا قووشوب، عالم لرله قیناشیب، علم آلوو ایله آلیشیب، بو معنوی - مدنی بیرلشمه دن و مؤثره لردن «تورکک» دیلی یارانمیش دیر. تورکک دیل لی عالم لر عرب و فارس دیلی نین یاراشیق لی دونونو اؤز فکر لری نین بویونا بیچیب گئیدیرمیش، بعضاً ده عئینی کتابی تورکجه اولاراق یئنی دن یازمیش لار. بو تورکجه یازمیش اولدوق لاری کتابی داها باشقا بیر کوتله یه چاتدیرماق اوچون فارس جا ایله ده یازمیش لار. (بؤیوک شهریار دئیر: انلیمین فارسی جادا دردینی سؤیلر دیلی یم من). ملاحمد مقدس اردبیلی نین «عقائد الاسلام» اثری ایلک دفعه ملاحمدین قلمی ایله تورکجه همده اصیل آذربایجان تورکجه سی ایله یازمیش، صونرا اؤزو اونو فارس دیلینه چئویرمیش دیر.

آذربایجان دا و ایران دا واحد مدنی تین یارادیجی سی اولان اسلام عالم لری اؤز فلسفی - دینی - علمی - ادبی فکری اثر لری نی عرب - فارس - تورکک دیل لرینده یازمیش لار. بو اولچولر بعضی جغرافیالاردا و دؤورلره گؤزه کلمه یه جکک درجه دگیشلمیش دیر. یعنی عباسی خلافتی نین ساراییندا عرب لرین تأثیری گوجلویکن عرب دیلی و ادبیاتی گوجلوموش، تورکک سرکرده لر و سیاستچی لری نین سارای دا چوخ اولدوق لاری زمان تورکک دیلی و ادبیاتی و فارس لار چوخلوقدا یکن فارس دیلی دیرچلمیش دیر. آنجاق بو دیل لرین بیر نین دیرچلیشی دیگری نین چؤکوشو معناسیندا اولمامیش دیر. کوتله لری آراسیندا یازیب اوخوما مقدراری دا او کوتله نین دیلینده یازی لی اثر لرین تألیف ائدیلمه سی ایله بیر باشا باغلی اولموش دور. بعضاً یازیب اوخویا بیلن لرین فارسی نین دا تورکونون ده عربی نین ده عرب دیلینی اوخویوب آنلایا بیلمه سی اوچون کتاب لار و حتی منشآت و ترسلات دا بو دیل ده اولموش دور. بو گون الیمیزده اولان بو صایی دا عرب دیلینده تورکک دیل لی عالم لرین تألیفاتی او نیتین محصول دار اثر لری دیرلر.

اسلام دیلی حتی عرب لرینده اؤز دیلینده صایلمایا جاق درجه ده عرب لرین «لغة الجلف» دئدیکلری عربجه ایله فرقلی بیر اسلوب دا و شیوه ده پیغمبریمیز واسطه سی ایله انسان لارا گؤندر یلمیش و یاز یلمیش دیر. قرآن کریم ده بو مقدس کتاین فصح عرب دیلینده گؤندر یلمه سی قید اولونموش دور و حتی عرب لر بو دیلی آنلاماق دا بیر آرا چتین لیک چکمیش و بعضی لری اونو اؤگره نمکله مشغول اولموش لار. بو عرب لرده اولدوغو کیمی تورکک و فارس لاردا حتی هندوستان لی لاردا دا اولموش دور و عرب اولمایان مسلمان لار بو دیلی عرب لر دن داها آرتیق منیمسه میشلر. عرب دیلینده یاز یلمیش کتاب لارا و او دیلین ادبیات تاریخی و لیراتورو ایله تانیش اولدوغوم قدر، عربجه کتاب و اثر لر یازان تورکک دیل لی مولف لرین و اثر لری نین صایی عرب دیل لی مولف لر دن و اونلارین یازدیغی اثر لر دن کمیت و کیفیت اعتباری ایله آز دگیل دیر. بعضی دگیشیک اتنیک قوروپ لاری نین توپلاشدیغی منطقه لرده بو مکتوب لاشمالاری دا احاطه ائتمیش دیر. شیخ شامل آواری داغستانی نین یاخین کندلر و شهر لرین اهالی سینه و علماسینا یازدیغی مکتوب لار و حتی عمومی مراجعت لر و

بیانیه لر ده عرب دیلینده اولموش دور. وجهینده خراساندا «فصوص الحکم» ین شرحی تورک دیلینده یازیلیمیش و یا شیرازدا حالی اردبیلی اصولی - کلامی مقاله لرینی عربجه، فلسفی مقاله لرینی فارسجا و نوحه لرینی تورک دیلینده یازمیش دیر. تورک دیلینده نه یوسف و زلیخالار، نه فرهاد و شیرین لر، نه لیلی و مجنون لار قوشولموش دور.

قطعیته یاخین بیر تخمینه گؤره تورک دیلینده یازیلیمیش و بو گونه قدر چاپ ائدیلمه مییش ۴۵۰/۰۰۰ عنوان کتاب دنیا کتابخانالاریندا موجود دور. بو اثر او ۴۵۰/۰۰۰ دن بیر دیر. تورک ادبیاتی (عمومی لیترا تور) بو قدر زنگین و درین بیر ادبیات دیر، آنجاق اؤگره نیلمه یه، کشف و تانیماغا و نشر ائدیلمه یه محتاج قالمیش وهله ده قالمیش بیر مظلوم و آرخاسیز ادبیات دیر. بونون سبب لریندن ان باشلیجاسی بو دیلین عمومی وحدت عامل لری و عنصر لری نین ایتیریلمه سیندن ایره لی کلمه مییش می؟ بو دیل ده یارانمیش اونجا لیترا تورون ایران - تورکیه - شوروی کیمی اوچ اساس سیاسی - جغرافی اقلیمی اولموش دور و بو کتاب لار شرق شناس لیق و تورکولوژی ایله محدود وضعیت ده مشغول اولان تورک دیلی دنیاسی نین سرحد لریندن خارج اولان علمی آراشدیرما دائره لریندن باشقا یالیز بو اوچ اؤلکه ده اؤگره نیلمه لی و نشر ائدیلمه لی ایکن، بو اوچ اؤلکه تورک لری نین باشی قارا بلالاردان اسکیک اولمامیش دیر. بیر طرف دن بیزده (ایران دا) ۵۰ ایل لیک اؤتری قاداغا، دیگر طرف دن ایسه تورکیه و سووه ت جمهوریت لرین ده بو دیلیه تطبیق ائدیلن داها قورناز قاداغالار و فرهنگ ی ژنوسید اولان الفبا دگیشدیریلمه سی و آزاد بوراخیلسادا قونشو تورک لره قارش ی جاذبه واسطه سی کیمی آلت ائدیلمه سی و نه لر.. نه لر... حال بو کی اگر هئچ دگیسه الفبامیز اسکی سی کیمی واحد اولسایدی ایتیردیگیمیز بیر چوخ امکانی اله کئچیره بیلمیش اولوردوق.

دینی وحدت آلتیندا بیرلشمه نین، دیلیمیزین گئیشلمه سی و یایلماسیندا، داها باشقا بیر عنصر اولاراق اونودولماز و دانیلماز رولو اولموش دور. اسلام الفباسی و تورکجه میزین بو الفبادا واحد یازی قایداسی، دیلیمیزه آیریجا بیر اوخوناق لی لیق و آنلیشیلماق لی لیق امکانی یاراتمیش دی. «علی» آدی تورکجه یازی دا اولدوغو کیمی «علی» یازیلماق لا بوتون تورک لر اونون آنلامی نین نه اولدوغونو - «امام علی» حاقیندا و بوتون مشهور «علی» آدلی سیمالار حاقینده بیر بیغین بیگی و خاطره (یادداشت) ایله - اونو اؤز لهجه سینده کی تلفظه اوخویوردو. تاتار اونو «غالی»، باشقیرد ایسه «قالی»، قاراداغ لی و آناتولو تورکو ده «عالی»، عرب ده (ع) مخرجی نین عرب تلفظو ایله «علی»، فارس دا (ع) فارس تلفظو ایله «فتحه» اوخویاراق «علی» دئییردی. اما تأسف له، او چوخ مترقی و «بیلگین»! تورکولوکلار، بو دیلی بیلمه دن و بو دیل ده بیر جمله بئله «دوز تورکجه» یازا بیلمکدن عاجز اولان ذوات، فضولی لرین - نسیمی لرین - قوسی لرین - صائب لرین - شاه خطائی لرین - سیدعظیم لرین - صراف لارین - صابر لرین - کریم آغا صافی لرین - راجی لرین - نباتی لرین و بیر اوردو عاشق

شاعرلرین - و صونوندا ساھرلرین و شھریارلارین یاراتدیقلاری بو محتشم دیلینه اؤز «علم!» لرینی صادر ائتمک قصدی ایله بو دیلین اصلحینا قالمیش لار....:

• اونلار بیر چوخ لغت تصفیہ سی ایله دیلی یوخسول لاشدیر اراق و لغت خزینہ میزی فقیرلہ دەرک، باشقا شیوہ لرین دیل قوروم لاری نین اورہ تدیگی اویدورما لغت لرین داغار جیغینی جاھلانہ طرزده دیلیمیزہ بوشال دیرلار.

• اونلارین بیر گروہو دیلیمیزین قرامرینی یوخسون لاداراق «اؤزوون» ضمیرینی «اؤزونون» لشدیرمک له بیر تصریفده بیر شخص اوزاق لاشدیریر و تک لشدیریر.

• اونلاردان بیر دستہ سی حتی تاریخی یازی قایداسینا دا ال اوزال دیب، «یالیز فارس و عرب کؤ کلو» تور کجه لشمیش دخیل کلمہ لری یونما - بوروما (من عندی) و ولایتی لهجه یه تابع لشدیریرک ایستہ دیکلری کیمی یازیرلار.

حرمت لی «حسین صدیق» ین یثرلی و تمامی ایله دوزگون یامصیلا دیغی و لاغا قوبیدوغو کیمی «معطر» سؤزونو «موه تتهر» یازماغی دیلیمیزه تطبیق ائدیرلر.

حال بو کی، آرناوود (آلبانیالی) شمس الدین سامی نین استانبول دا یازدیغی عربجه عنوان لی «قاموس الاعلام» اثری تاتار طرفیندن ده، قوموق طرفیندن ده، آذربایجان لی طرفیندن ده، اورتا ایران لی طرفیندن ده، حتی عرب، فارس و اردو دیل لی لر طرفیندن ده دوام ائدیرجه سینه اوخونموش و آنلاشیلیمیش دیر.

دیل بیلگی سیندن، تاریخ بیلگی سیدن اولدوغو قدر محروم عالم لر، بیلمه لی لر کی: بیزیم آذربایجان تور کجه سینده «۹ عددلی» سس لی حرفین صایی، بو دیلی ان چوخ سس لی دیل لر صیراسیندا یثرلشدیریر، اما بیزیم دیلیمیزی آناتولولاشدیرما، بو دیلی آغیزدا ۸ سس لی حرف و یازی دا ۷ سس لی حرف صاحبی اولان دیل سویه سینه دوشورور. سنین یازدیغی نین یوزده اوتوز بشینی میلیار دلار جا هندو - اردو - عرب - آفریقالی - اندونزیالی - مالزیالی مسلمان آنلاماق دادیر، آنجاق T.C نین (ترکیه رژیم) رسمی تور کجه سی لاتین لاشدیغی اوچون «حمید» «هامیت» (Hamit) اوخونورسا اوندان بیر شئی آنلاشیلما یا جاق دیر. تور کیه لشمیش عثمان لی نین بؤیوک شاعری «عبدالحق حامد» عمرونون صون لاریندا سجد دفتر نین (کیم لیک) بؤیله بیر شکله (Hamit) صالینماسی اوچون اوزولوب دئمیشدیر: اؤلمه دیک آدیمیزین صونونا «ایت» (it) ده یازدیردیق.

دیلیمیزده کی دگیشیلمه‌لر پروسه‌سیندن عمله گلن ادبی شیوه‌لر

تورک دیلی نین ایلك ادبی دؤورونده کی یازی دیلی نی بیر مدت عثمان‌اوغول‌لاری نین اؤز سارای‌لاریندا ادبی اثرلر یاراتدیردیق‌لاری اوچون تشکیل اولونان ادبی دیلی، بیر دؤور اؤزبک‌لر دگیشدیره بیلدی‌لر. اؤزبک‌لرین سیاسی حاکمیتی، اونلارین سلطان‌لاری نین مدنی و ادبی مسئله‌لرده آیریجا گؤستریدیکلری دقت و صرف اتدیکلری همت نتیجه‌سینده، بیر آرا اونلارا هرات مرکزی مدنی حاکمیت ده یاراتدی. جغاتای تورکجه‌سی بوتون تورک‌دیل‌لی خالق‌لارین یازی دیلی اولدو. سلطان حسین بایقرا و اونون داهی وزیرى امیرعلیشیر نوائى (فانى) و شاهرخ میرزانین حکم‌دارلیغی دؤورونده بو شیوه حتی آذربایجانادا صوواشدی و هله

صفوی لرین ایلک چاغلاریندا شاه اسماعیلین کتاب‌داری «صادقی بیگ افشار» «مجمع‌الخواص» اثرینی بو شیوه‌ایله یازدی. اودور کی ادبیات‌شناس عالم دوقتور حسین صدیق (دوزگون) ین کشف‌اتدیگی هله ایشیغا چیخمامیش «غریبی» دیوانی جغاتای آغزیندان آخان سؤزلرله دولودور. آنجاق صفوی لرین شاعر سلسله‌داری نین ایشی هر طرف‌لی ادراک‌ایله اله کئچیردیگیندن صورنا او دیلی یاواش یاواش (اؤزون او یغون مودنلی یازیب صورناق یولوايله) نسیمی دیلینه آذربایجان تور کجه‌سینه یاخینلاشدیردی، یاخینلاشدیردی و یئنه ده ادبی آذربایجان تور کجه‌سینی برپا ائتدی. حال بو کی اونندان اول، بیر مدت ده دئدیگیمیز کیمی دیلیمیزین ادبی اصولو آناتولونو ضبط ائده بیلیمیش، عثمان‌لی لارین آغزینا او یغون اولاراق ترتیب ائدیلمیش دی. باخین کتاب «ده‌ده قورقود» ون دیلینده عثمان‌لی لاشما گئدیشاتینا. بیزیم ده تور کجه‌میزه عثمان‌لی لار یولوايله یونان کؤکن‌لی «آفتاندوس» (افندی)، «کاونوز»، «یا کاموز» و ... کیمی یابانچی سؤزلرو حتی بیزیم تور کجه‌میزده اولمایان او شیوه‌یه عائد لغت‌لر گیرمیش سؤزلر بؤیوک شاه‌بابامیزین داهیانه و مدرک سیاستی نتیجه‌سینده چیخاریلدی. او (شاه اسماعیل صفوی) قفقازین ایرانا نه قدر اهمیت‌لی اولدوغونو بیلیمیزین ده استقلالینا نسبتاً بو قدر اهمیت وئریمیش دیر. شاهیمیز، پیریمیز و مرشد کاملیمیز حروفی قالیق‌لارینی، تورک‌له شمیمش و کورد قالمیش گوران‌لاری، باشی شاه‌باغلی اولان (سرسپردگان) اهل حق طبقه‌سینی، ائل ائل، طایفا طایفا عثمان‌لی تورپاق‌لارینا گوجورتموش و اورادا هم شیعی لیگی، هم ده آذربایجان ادبیاتینی پیرسلطان ابدال کیمی شاعرلر طرفیندن اورالارا هدیه گؤندریمیش و عموم تورک دیلی نین طالعینه بنله‌جه قرار کسمیش دیر و اورادا بو دیل‌ایله غربی کیمی شاعرلرین دوغولماسینا میدان و امکان حاضرلامیش دیر. (بو صحبت قالسین تورک دنیاسی نین ان مهم کشف‌لریندن اولان «غریبی دیوانی» نین یا بو قلم‌له یا معلم حسین صدیقین عالمانه قلمی‌ایله یازیلماق دیاچه‌یه).

بو دیل طبیعی تاریخی‌نی هله‌ده دوام ائتدیریر، آنجاق بو گون دیلیمیزی و سیاسی تاریخی‌میزله دیلچی لیگی علاقه‌لندیرمک شعورونا صاحب اولما بیلیمین لر طرفیندن بو دیله آخیشماق‌دا اولان قوندارما و اویدورما لغت‌لر، عصرلرین یاراتدیگی گؤزله‌لیم ادبی آذربایجان تور کجه‌سی نین شخصیتینی تهدید ائتمکده دیر. بو بحثیمیزده او موضوعون یئرسیز اولدوغو اوچون شرحینی و قارشیلانما یول‌لارینی باشقا بیر مقاله‌یه بوراخیریق.

بو اوزتمالی (اوزون تاریخ‌لی و کئچمیش‌لی) اعتباری یاشایان آذربایجان تور کجه‌سی صفوی لردن قاباق، بیر دؤنوم جغاتای تأثیری ایله یازیلسادا آذربایجان مکتبی داها دا آپاریجی ایدی. تبریزده یازیلان و بو شهرده باسیلان کتاب‌لاری و او کتاب‌لارین نشر تاریخی‌نی باشقا شهرلرده کی نشر تاریخی‌ایله مقایسه ائدین.

سیدعظیم شیروانی نین دیوانی مظفرالدین شاه قاجارین تبریزده ولیعهد اولدوغو زمان (سیدعظیم گنج یاش لاریندا ایکن) تبریزده چاپ اولونموشدور. فضولی نین دیوانی دنیادا ایلک دفعه و ... میلادی ایلینده تبریزده باصیلمیشدیر؛ بو تاریخ دن ایل لرله صوراً قاهره ده و داها صوراً استانبول دا و ۵۰ - ۴۰ اینجی ایل لرده باکی دا طبع اندیلیمیش دیر. تبریز سبک لی تورک ادبیاتی باره ده صحبت ده داها گنیش بیر ساحه نی احاطه ائده بیله جگی اوچون باشقا بیر فرصته احاله اولونور.

تور کمانچای مقاله سینه قدر آذربایجان تور کجه سی نین بیرجه تبریز شیوه لی ادبی دیلی واریدی. آنجاق او تاریخ دن صوراً جنوبی قفقاز تورک لری نین دیلینه عمومیت له روسجا کلمه لر و حتی جمله قورولوشو طرز لری و گیزی بی «نحو» داخل اولدو. لغوی و قراماتیکک تأثیر لردن علاوه ترمین لرده یا روسجادان ترجمه اولاراق آلیندی، یا دا عینی ایله اولدوغو کیمی دیله صوخلدو. تلفون دانیشیغین دا تازه تاپینتی لاردا ایشله نین اصطلاح لار و کلمه لر روس دیلیندن چئوریلیمیش دیر. «نمره بیغماق» سؤزو Nabirat nomer سؤزونون تام ترجمه سی اولدوغو کیمی تور کجه میزده سابقه سی اولمایان «آلینمیر» سؤزو ne poluvhaetcia سؤزونون چئویری سی دیر. بعضاً بو روسجا کلمه لر اولدوغو کیمی دیله گیرمیش و یا یغین لاشمیش دیر. تلفونون رابطه سی نین و دانیشیغین کسيلمه سینه Otboy و مشغول چالماسینا Zanit سؤزو قویولموش دور. اصطلاح لاردان علاوه جمله قورولوشوندا اؤز تأثیری آلتینا آلان روس دیلی روسجا فکر له شیب تور کجه دانیشیلمه ما قدر ایره لی لدی. تور کجه دانیشار کن بیر آدامین سؤزو گلدیگی زمان اونا «هانسی کی» دئمک دیلیمیز دن دگیل او روسجا Kotoriy سؤزونون و «اونسوزدا» سؤزو vce ravno سؤزونون زور لا تور کجه یه صوخلماسی ندان سؤز آچیر. هله تور کجه ده ایشله نمه سی یئرسیز اولان «ساده جه» سؤزونون Prosta یئرینی دولدوردوغوندان صوراً یئنه ده دیلیمیزده قارشیلیغی اولمامیش دیر.

کنچمیش ادبی تور کجه نی بیلمه یین کندچی شهر معیشتی و معاصر سؤزلری روسجادان گلدیگی کیمی اؤیره نه رک، دیله روس سؤزلری اؤلچوسوزجه بولاشماغا باشلادی. آذربایجان لی نه قدر ساوادسیز سا، بیر او قدر روس لغت لی بیر دیلده دانیشار و ساوادلاشار کن روس دیل لی ساوادلاشار. آرتیق Uje یئرینه «آرتیق» ایشله تسه ده دیلین ظاهری قورولوشو (سینتاکسیس) و روحی - باطنی قورولوشو روسجالاشمیشدی. البته بو دیل ده یازیلان محتوالارین دا کی طبیعی اولاراق نئجه روسلاشدیغینی بیلیریک.

بئله لیکله بو تئو ایران تور کجه سی نین ادبی شکلی اولان تبریز تور کجه سیندن فرقلنه گون به گون چوخالماغا باشلادی. بیر گون محمد هادی نین، علی قلی غمگسارین، سید عظیم شیروانی نین، یازدیغی دیل گئت به گئت آنلاشیلماز اولوردو. قفقاز تور کجه سینی تامامی ایله فرقلندیردیکن صوراً اورایا مخصوص بیر واحد ادبی دیل

تدارکو گؤرونودو. گنجہ - شماخی - باکی - نخجوان - لنکران لهجه لری نین بیرلشمه سیندن بیر ادبی دیل یارانندی و بو اصیل قدیم تورکجه ایله گنیشلنن فاصله رسمی لشدی. حاضرکی دؤورده ایسه روس مدنی تأثیر نین یثری نین بیر حصه سینی اشغال ائدن آناتولو تورکجه سی دیلیمیزین اورفوقرافیاسینا اویمادان آخدیریلماغا باشلامیش دیر. «باشقان»، «اولای»، «اؤزل» و ... کیمی سؤزلر قایداسیزجا دیله داخل ائدیلمکده دیر. اما نه قدر آیریلیق یارادیلسادا دوغمالیق نشانه لری چوخ دور.

اسلام ادبیاتیندان صونراکی نوبتی ادبی حوزهلر تصوف ادبیاتی

عرب - فارس - تورک دیل لریمیزین ادبیاتی نین گئنیش لئمه سینده اسلام دینیندن صونرا اساس
بیرلشدیریجی عامل تصوف دور.
تورک لیترا توره نوبتی دؤور تصوف ادبیاتی دیر. تورک دیل لی عالم لر عمومیت له اوز فضائلینی عرب و
فارس دیل لر ایله انتقال ائتمیش لردی. صاحب الکشاف زمخشری، فارابی، بیرونی، ابن سینا، خواجه نصیرالدین
طوسی، الغ بیگ، کیمی بؤیوک تورک عالم لری اؤز اثرلرینی آیریم دئمه دن عرب و فارس دیل لرینده
یازمیش لار. ادبیاتیمیزین و دیلیمیزده یازی اثرلری نین تثر و آزیلیغی ایش بونا گوره ده اولاییلر.

بو آلتون دؤورده بیر چوخ دیوانلار باغلاندى و دیلیمیزین ادبیاتینا زرین صحیفه لر آرتیریلدی. بو دؤورون یارادیجیلیق تاریخی باره ده بیر چوخ کتابلارین یازیلیمیش اولدوغو اوچون اونون ایضاحیندان صرف نظر ائدیپ ان یاخشی بیلگی لنمک اوچون یئنه ده ح. صدیق (دوزگون) ون چالیشقان قلمی ایله یازیلیمیش و نشر ائدیلمیش «سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه» کتابنی اوخوماق کفایت ائدر.

تورکجه چیلیک دؤورو

و بو دؤورون ادبیاتیمیزدا تاثیرلی

اسلامدا پولورالیزم تفکرونون صوفی ادبیاتی ایله یارانماسی مقطعیندن صونرا فارس دیلی «شعوبی لر» و تورک دیلی «تورکچولر» آراسیندا تفرقه لر یاراندى. بو اوغورسوز آیریلیغین مبتکرلری تاریخی و انسان لیغی حکایه لره دایایان فارس دیلی شعوبی لر اولموش لار. آنجاق تورک لر آراسیندا دا بو جریانا عکس العمل یاراندى. عاشق پاشا - فضولی - و نظامی (احتمالاً) تورک دیلینه خصوصی دقت ائدن شاعرلردن دیرلر. ۷ - ۸ اینجی عصرلرده یاشایان عاشق پاشا بو محرکه سینی بئله قلمه آلمیش دیر:

قامو دیل ده وارایدی ضبط و اصول
بونلارا دوشموش ایدی جمله عقول
تورکک دیلینه کیمسنه باخمازیدی
تورکک لره هرگز کؤنول آخمازیدی
تورکک داهی بیلمزایدی بو دیل لری
اینجه یولو، اول اولو منزل لری

«سرنگون اولسون بساط سلطنت» دئین و «رشوت دگیل دیر دئی» سلامینی آلمایان لاری قیرمانج لایاراق
ملا محمد فضولی بغدادی تورکچولوک حرکتی نین ایکینجی سیماسی دیر:

بیر گون بیر نگار مشکین خط کی دانه خالینا مشک ختن دئمک خطاییدی و زلفو
رشکیندن نافه تاتارین روزگاری قارا ایدی سرو ناز کیمی خرامان - خرامان من افتاده سینه
سایه مرحمت صالیدی و شیرین - شیرین کلمات ایله خاطریم سوروب کؤنلوم آلدی اثناء
محاورت و حینم صاحبته ده دئدی کی: ای شکوفه بوستان فصاحت و ای سبزه نوبهار
حسن عبارت! لله الحمد اراده توفیق سبحانی و مشیت ربونی ممالک فنون نظم و نشر
تسخیرین سنه میسر ائتمیش دیر و نوبت ریاست اقالیم سخن تدریج له سنه یئتمیش دیر.
اگرچی عرب ده و عجم ده و تورک ده یگانه کامل لر چوخ دور فاما سن کیمی جمیع لسانه
قادر، جامع جمیع فنون نظم نشر یوخ دور. حالا کی مفتاح زبانین روی روزگاره ابواب
فیض آچماقدادیر و غواص طبعیین خواص و عوامه دریای فصاحت دن جواهر چینخاریب
صاچماقدادیر، اهالی علم دن بعضی لالی منشأت و معمایا تیندن بهره فیض آلمیشلاردیر،
بعضی مثنوی و قصائدیندن تمتع بولموشلار و بعضی فارس غزل لرین نقش ضمیر
ائتمیش لر و بعضی عربی رجزلرین ذوقونه یئتمیش لر. حاشاکی تورک زاده محبوب لر فیض
نظمیندن بهره مند اولمایالار و طایفه اتاک صاحب مذاق لاری بوستان کلامیندانشکوفه دیوان
غزل بولمایالار. بو سبب دن طرح بنای طبیعتین قابل تصور اولو و بو واسطه دن بنیه
استعداد کمالین رخنه بولا الحق بو کلامات دلپذیری کی اول بی نظیردن
ائشیتدیم مضمون کلامین محض نصیحت گؤروب ایجاب التماسینا اقدام ائتدیم. اما
اقتضای زمان و کمال استغناسی رخصت و ثرمه دی کی صراف خرد نقد اوقاتی صرف
تصانیف معتبر ائتمکده ایکن بو جزئیاتا ضایع ائده توقع بودور عموماً

اهالی عز و اعتباردن خصوصاً بلغای روم و فصحای تاتاردن کی اگر شاهد حسن
عبارتیمده اول دیارین الفاظ و عبارت لریندن زیور اولماسا و مخدره نظمیم اول ملک لرین
لطائف و ضرب المثل لریندن زینت بولماسا، معذتر بویورالار زیرا هر ملکون اهلینه
عاریت دن عار گلیر و هر طائفه ده هر کیم واریسه تتبع اغیاری موجب غیرت بیلیر. بو
دیاریسن اصلاحاتی غیر مقدوره اولماق، عذرخواهیمیز یئتر، بیهوده تعرض دن نه بیتر؟»

و نظامی گنجوی، لیلی و معجون مثنوی سینده - اگر موضوع دان بیزیم آنلادیغیمیز معنا شاعرین ده حقیقی
مقصودو ایسه - شاه دیلیندن دئیر:

تر کی صفتی سزای ما نیست

تر کانه سخن وفای ما نیست

آن کز نسب بلند زاید

او را سخن بلند بآید

اونون مقصدی بیت لردن حکم داری ملت چیلیک له آشاغی لاماق و صوچلاماق اولسا دئمک کی او دا تورک
ضدیتیندن شکایت لنمیش دیر.

ترجمه ادبیاتی

فارس دیلیه ترجمه بیرینجی لیگی نین عربجه یه عائد اولماماسینا دائر اصرار ائدن عنادچی شعوبی لر سانسکریت و پهلوی دیل لریندن نه اینسه ترجمه اولونماسینی ثبوت ائتمه یه چالیشسالاردا، فارس و تورک دیلینه ترجمه عنعنه سی ایلک باش دا دینی و داها صونرا صوفی متن لرین عربجه دن ترجمه ائدیلمه سی ایله باشلانمیش دیر.

قرآن کریمین فارس دیلینه ترجمه سی بو دیلین قرآن مفهوم لارینی لایقینجه داشییا بیله جک قابلیت لره مالک اولمادیغی اوچون، هجرتین دؤردونجو عصری نین صون ایل لرینه قدر بگه نیلمه میش و حتی حرام صایلمیش دیر. آنجاق فارس دیل لی کوتله لرین قرآنی اصیل دیلینده آنلایا و قاورایا بیلمه دیک لری اوچون

سرعت له ترجمه ائدیلیمه به باشلامیش و مین لرجه! ترجمه چی طرفیندن مین لرجه! دفعه ترجمه ائدیلیمیش دیر. تورک دیلینه گلینجه، قرآن کریم بو دیله ده فارس دیلینه ترجمه لردن صونرا چئوریلیمه به باشلامیش دیر. ایلک دفعه «غازان» دا باصیلیمیش تورکجه ان اسکی قرآن ۱۰ اینجی هجری عصره عائد اولسادا البته اوندان داها اؤنجه ترجمه لر موجوددور. اسلام تاریخینده قرآن کریمین تورکجه یه ترجمه سیندن علاوه، مشهور و بلامنازع حدیث لرین و نهج البلاغه نین ترجمه لریندن صونرا اسلام پیغمبری «ص» نین مدیحه سینه حصر ائدیلیمیش بعضی قصیده لر و یا دینی اخلاقی مضمون لاری احتوا ائدن قصیده لر تورک دیلینه چئوریلیمیش دیر. بوگون دنیا کتابخانالاریندا خصوصی ایله امام شرف الدین ابی عبدالله محمد بوسیری (۶۹۴؟ - ۶۰۸) نین «قصیده مبارکه برده» شاه اثری نین و «کعب ابن زهیر» ین لامیه سی (بانت سعاد قصیده سی) نین دیلیمیزه مختلف ترجمه لر ی بول - بول موجوددور. دئمک کی دیلیمیزده ترجمه ادبیاتی نین کئچمیشی چوخ اسکی لره دایانماق دادیر. البته دیلیمیزده ترجمه ادبیاتی تاریخی ده بو دیلین بیر چوخ مطالعه ائدیلیمه میش ادبی و علمی یارادیجی لبق ساحه لر کییمی اؤگره نیلمه لی و مطالعه ائدیلیمه لی بیر برانش و ژانردیر. تورکجه یه ترجمه نین داها اوزاق کئچمیش لره دایانمیش اولماسی احتمالی چوخ طبیعی دیر، آنجاق ان قدیم ترجمه نمونه لر ی نین هانسی اثر لر اولدوغو باره ده رأی سؤیله مکک درین و اطراف لی مطالعه لرله دوغرو اولار. آنجاق ایلکین داغینیق ترجمه لرین «محمود کاشغرلی» طرفیندن حیاتا کئچیریلدیگی احتمال ائدیلیمکده دیر. دیوان لغات الترک کتابیندا دیلیمیزده ۷۵۰۰ سؤز جوگونون عربجه قارشیلیغی نین وئر یلمه سی ایله برابر بعضی عربجه امثال و شعر لر ترجمه ائدیلیمیش و یا تورکجه ده کی معادلی یازیلیمیش دیر.

تورک لرین ملی یازی لاری نین ترک ائدیشی دؤوروندن صونرا مسلمان لاشما دؤورونون باشلانماسی ایله، بیر آرا یارانان و دوام ائدن چادر ادبیاتی نین نظره آلماز ساق بلافاصله تورک اسلام ادبیاتیندا قرآن و حدیث کییمی اسلامی آنا متن لرین و داها صونرا اسلام علم لرینه عائد اولان فقه، سیره - قصص و کلام علم لرینه مخصوص کتاب لارین ترجمه سی ایله، یئنی بیر دؤور باشلا ییر.

تورک دیلینه ایلکین ترجمه لر بو دیل ده تألیف له آیاق اویدور موش و تخمیناً عینی زمان دا یارانماغا باشلامیش دیر. اسلام ادبیاتی نین ایکنجی دؤورو اولان تصوف ادبیاتی تألیف لر و حتی ترجمه لر دؤورونون بیر داها چیچک نمه سی دوورو اولموش دور. بو دؤورده ترجمه بیر باشا ائدیلیمه سه ده فارس عرب و اردو - هندو - سانسکریت دیل لر ی نین ادبی اثر لر ی نین تأثیری آلتیندا تورکجه ده مستقل اثر لر یارانمیش دیر.

دینی ادبیاتین نثر ترجمه سی ادبی دؤور اولماسی اعتباری ایله، بیرینجی ترجمه ادبیاتی نوع لریندن دیر. ائله بونا گؤره ده نثر ترجمه نین ان مشهور نمونه لریندن ملاحسین کاشفی نین «**روضه الشهداء**» اثری نین ملامحمد فضولی بغدادی طرفیندن «**حدیقه السعداء**» آدی ایله ترجمه اثری دیر.

بوتون اسلام دنیاسی ادبیاتیندا شعرین، نثر دن حجم اعتباری ایله دؤنه - دؤنه چوخ یازیلدیغی کیمی، شعر دن منظوم و شاعرانه ترجمه ده نثر ترجمه‌سیندن داها آرتیق اولموش دور.

«گلشهری» ۷۰۰ اینجی ایل لرده قوشموش اولدوغو «منطق الطیر» اثرینی شیخ عطارین همین آدلا یاتدیغی اثره نظیره و ترجمه ده دئیله جگیمیز بیر اثر اولاراق یاراتمیش دیر:

اول گول ایله بولبولی شاد انده یوم

قصه یوسفی بنیاد انده یوم ...

دئیهرک یوسف پیغمبرین احوالینی تور کجه اولاراق دستانلاشدیریر.

۸ اینجی عصرین عالم، شاعر و قاضی لریندن اولان مصطفی بن یوسف بن عمر الضریر ارزن الرومی ملک منصور علی نین:

گل ای گؤزسوز مانا بیر شعر سؤیله

کیم آندا صورت و هم سیرت اولسون

هم اندا علم آنیلسون، عدل آنیلسون

ایچینده معنی و معرفت اولسون

بیزه اگلنجه اولسون دینله مکده

یوره گوموزه داهی قوت اولسون

دئیله ایستگی اوزره، ابن اسحاقین «**کتاب السیره رسول الله**» آدلی نثر اثرینی هجری ۷۹۰ ایلینده منظوماً ترجمه ائتمیش دیر. قاضی ضریر ائله جه ده ۷۹۶ ایلینده حلب شهرینده بو شهرین خلیفه نائیبی امیر چولپان آدینا «**فتوح الشام**» آدلی باشقا بیر اثری ده ترجمه ائتمیش دیر.

یاواش یاواش تورک دیل لی یازیچی لار و شاعر لر طرفیندن بو دیله دقت گؤستر مک جدی ل شیر.

فخرالدین مبارک شاه شعر ترجمه‌سینه باشلا ییر و صاحبی بیزه معلوم اولمایان آشاغی داکی فارسجا

رباعی:

چون وعده کنی چرا نیائی ای یار

گفتار دروغ پیش من بیش میار

رویت روز است موی همچون شب تار

در عشق توام به روز و شب نیست قرار

فخرالدین مبارک شاهین طرفیندن ترجمه ائدی لیر:

وعده بئروسن و نه ایچون گلمزسن
سؤز یالقانی منین بیله قویمازسن
یوزون کون و صاچ تون قارا گؤرمزسن
عشقینده قراسیز ای عجب بیلمزسن

مولانا جلال الدین البلخی الرومی نین مبارک مثنوی سی اونلارلا مترجم طرفیندن بوتونلوکله ترجمه اولونموشدور. ان تانیمیش و مقبوله کئچمیش ترجمه لردن بیرسی سلیمان نحیفی چلبی نین -

دینله نی دن چون حکایت ائتمه ده
آیریلیق لاردان شکایت ائتمه ده
دیر قامیش لیق دان قوپاردیرلار بنی
نالیشیم زار ائیله دی مرد و زنی
شرحه شرحه ائلسین سینه م فراق
ائیله ییم تا شرح درد و اشتیاق
هر کیم اؤز زعمینجه بانه یار اولور
صحبتیمدن طالب اسرار اولور
من کی هر جمعیتین نالانی ییم
۲
.....

بیت لری ایله باشلانان مثنوی ترجمه سی دیر. تورک دیل لی اولمایان لارین دا تورکجه شعرلر یازماغا مئیل گؤستر دیک لری کیمی، تورک دیل لی شاعرلر فارس جا دیوان - دیوان شعرلر یازدی لار. بو شعر نوع لریندن بیری ده مثنوی اثری نین تألیفی و ترجمه ی دیر. مثنوی چیلیک صوفی ادبیاتیندا فلسفی و نظری عرفان فیکرلرین مباحثه ائدیلمه سینه بیر مساعد ساحه دیر. ائله بونا گؤره ده دیلمیزده ان قدیم ترجمه نمونه لری ده ائله شعر و شعرین مثنوی نوعو اولموش دور.

۲ ترتیب سیز اولسادا باشقا بیت لر بو آن یادیم کلمه دی.

الوان شیرازی نین گلشن راز

ترجمه سی

تورک دیلینده یازیلیمیش اثرلرین تأسفله صون درجهده آز مقرداری تانیمیش تحقیق و نشر ائدیلمیش دیر. تورکیهده اسلام الفباسی نین اوخوجو کوتلهسی نین بیردن بیره قوجالیب قیریلماسی و صون ۸۰ ایلده یازیب - جیزان هر کسین لاتین یازماسی و آتا - بابا الفباسینی یادیرغادیغی اوچون اورادا ادبی ارثیمیزین تحقیقی ۸۰ یاشلی یوح ۲۰-۳۰ یاشلی بیر تحقیق عمرونه لایق دیر. چونکو اورادا آرتیق کلاسیک تورک ادبیاتی بوتون دؤورلری ایله اؤز ادبیاتی یوخ آراشدیرما موضوعو ادبیات اولموش دور. بیر ادبیات یاشامایب آراشدیرما غداسی اولدوغو زمان دئمک کی اونون آراشدیرلماسی و تکرار ترجمه ائدیلمهسی یا

ساده‌لشدیریلمه‌سی و عامیانه‌لشدیریلمه‌سی آهسته و ائوزون بیر تاریخ ایستر و او تاریخی صیرادادا زمانه‌لیگین سرعتی، کلاسیزمین یاواش‌لیغینی باصار کئچر.

بو مطالعه‌لر روسیادا دا تورک اولمایان عالم‌لر طرفیندن ایری و گؤزه چارپار بیر حجمه صاحب‌دیر، اما ایران‌دا علمی تحقیقاتین و کشف‌لرین صابی ۲۰ ایل‌لیک زمان ظرفی اؤلچوسو و مقیاسی ایله بنزیرلریندن داها چوخ اولموش‌دور.

ائله محض «حسین صدیق» ین طرفیندن گؤرون نئچه تاریخی اثر کشف اولونموش‌دور: «قارا مجموعه» آدی آلتیندا شیخ صفی‌الدین اردبیلی‌نین پراکنده یازی‌لاری و بویوروق‌لاری، مسیح شیروانی‌نین دیوانی،^۳ غریبی‌نین دیوانی، الوان شیرازی‌نین مثنوی گلشن راز ترجمه‌سی.

شیخ الوان شیرازی‌نین بو ترجمه‌سی‌نین «گلشن راز» تدقیقاتیندا و تورک ادبیات تاریخی کتاب‌لاریندا آدی کئچسه‌ده، اثرین اؤزو علم دنیا‌سینا معلوم اولمامیش‌دی.

اونون هارالی اولدوغو قطعی دگیل‌دیر. جغرافیامیزدا اوچ شیراز میکروتوپونیمی موجود‌دور: تبریزین جنوبوندا عجب شیر یاخین‌لیغیندا «شیراز» کندی، سمرقندین جنوبوندا «شیراز» شهری، فارس ایالتی‌نین مرکزی «شیراز» شهری. الوان‌ین هانسی شیرازدان اولدوغونون تثبیتی وئردیگیمیز آچارلارلا تدقیقات‌چی‌لارین ایشی... بو کتابین تورکولوژیک ماهیتی و اهمیتی او قدر یوکسک‌دیر کی بو اثرین حاقیندا یاخشی بیر مکمل و صامبال‌لی اثر یازماق اولار و رسمی آکادمیک عنعنه‌ایله نئچه - نئچه دوکتورلوق رساله‌لری یازیلا بیلر.

ایلک دفعه تاپیلیمیش، اورتا عصرلره عائد بیر اثرین دیباچه‌سینه یازیلا بیله‌جک هر سؤزون «ح. صدیق» ین قلمی‌ایله یازیلیمیش اولدوغو اوچون من بو کتاب باره‌سینده هئچ بیر شئی یازمادان بو صیرانی آدلاییب و بو سطرلری صدیق‌ین علمی - تنقیدی مقدمه‌سینه باغلایین و اونو اوخویوب بیتیردیک‌دن صونرا صیرا آشاغی‌داکی بؤلومه کئچیر.

^۳ بو اثر (مسیحی شیروانی‌نین دیوانی)، آذربایجان جمهوریتی‌نین تهران‌دا کی سفیری پروفیسور علیار صفرلی‌نین طرفیندن بیر نئچه دولار پوللا چاپ‌لینیمیش و او کاشفین یوخ، بو ذاتین آدینا چاپ اولونموش‌دور.

و صونوموز.....

گرک شاعرانه، گرکسهده عالمانه سویه دن محروم اولان شخص لرحیاتینین ایلک دؤورلرینی سیاسی دوشونجه لره گیریشمکله باشلایارلار.

بلکه ده ضیالی طبقه سی نین سیاسی اولدوغو، اولاردا علم سویه سی نین آزلیغیندان میدانا گلیر و عالم لیک چوخالدیقجا سیاسی لیک آزالیر. بارتولد، کریمسکی، برتلس، مینورسکی، کیمی عالم لراو نمونه لردن دیر. آنجاق ضیالی عالم لشدیکجه سیاسی لیک دن اوصانار و ...

خصوصی ایله صون یوز ایل تورک دنیا سیندا ادبیاتچی لار یا گنج تورک لراو جریانین قایناغی و اوزانتی سینا قوشوق اولوب یا کمالیست اولوب یا ماسون اولوب، یا مارکسیست - لنینیست - استالینیست اولوب یا عینی زمان دا بیر نچه سینه ایناملی و باغیم لی اولوب و یا حیاتی بویونجا زمان - زمان اؤزونو بونلاردان

بیر نئجه سینی تجربه ائتمک صیناقیندان کئچیرمیش دیر؛ اما ساده جه دیل اوچون دیل چی و ادبیات اوچون ادبیات چی اولانلار تقریباً یاشایا بیللمه میشلر، فریدون بیگ کوچرلی و سلمان ممتاز طالعینه دچار اولموشلار. بعضی سیاسی یوللار ایدئولوژی و فلسفی مفکوره لری ده اؤز چرچیوه سینه صو خوب داشیمیشلار. یعنی بیر دؤورده ناسیونالیزمه یالانچی بییه چیخانلار، انترناسیونال داشینی دوشونه وورانلار اولوب، بو ایکی هیجانی داشیان آدمی اتریالیزم دیالکتیکه سورو کله میشلر. یاخود اقتصادی برابرلیگین و عدالتین پرستش کارلای نین اوزونه سوسیالیزم دن باشقا بیر یول آچیلما ماسی اوزوندن، سوسیالیزم اینامینا اوغرایان صادق کیمسه، یا مائوئیزمه و یالین چی مارکسیزمه و مثالیندا بو ایکی نظریه نین آیرینتی لارینا چکیلمیش لر و بو ایسه قیصا مدت لی بیر زمان اؤلچولو «جبر تاریخ» اولوشدورموش دور. بو قیصا حجم لی تاریخی جریاندا قطب لاشمالار عمله گلیب مقابل قطبدا یانقی او یان دیرمیش و اونو اؤز چئشتمی یؤن لو منفعت لرینی قوروماق گرگینه مجبور ائتمیش دیر. قارشى قطب بعضاً چوخ صمیمی ایسه اؤز فکری دوزنه نینی قوروماق و اجتماعی قارقاشانین قارشى سینی آلماق اوچون، قارشى مفکوره یه قاپیلانلاری مختلف اؤلچولرده یوخ ائتمگه یا تأثیر سیزلشدیرمه یه چالشمیش دیر. بو باغلانتی لار و مناسبت لرده نه اجتماعی چاخناشمالار، انقلاب لار و حرکت لر باش وئرمیش و توپلو قیرغین لار میدانا گلیمیش و داها کیچیک مقیاس لاردا دسته لشمه لر و یا تک تک تحركات یارانمیش دیر. باخ بو حادثه لر قوینوندا نه عؤمورلر زندان لاردا توکنمیش، نه جانلار صارصیمیش، نه جوانلار و جوان لیق لار هدر ائدیلمیش دیر.

حبس جزالاری، اجتماعی حق لردن محروم بوراخیلمالار، حق ائدیلن و استعداداً قازانیلان مقدر شهرت لر تک لیک لره و انزوالارا چئوریلیمیش، ان سئویملی و تانینمیش سیما اولماغا لایق کن غریب - غریب یاشایب تک لیک ده و مظلومیت لرده اؤلوب، ایتیریلیمیش لر. مین بیر امیدله و بشریت اوچون خوش آرزولارلا دولو اورک لرین بوتون چیرپینمالارینی مایوس لوق و ماتم تمپوسو توتوب، آغیر بیر اودوزما غمینه صارینمیش، بو کولموش، گئتمیش لر.

خالقا ارائه ائدیلسه ان گوج لو و یارادیجی اولایله جک شخصیت لر گیزه ملی و صاخلی بیر مجازی دؤرد دیوارا صالینمیش، اؤرتولوب، باصدیریلیمیش لار. طالعی یاور گلیرسه وفاتیندان ایللرل صونرا کیمی لری طرفیندن کشف ائدیلب آنیلیمیش و عکس تقدیرده ابدیاً آدسیز - صانسیز و ایصسیز او یوماغا ترک ائدیلمیش لر.

زمانین قوجالما سى ایله و انسانین ارگن لشمه سى ایله بیرلیکده بیر - بیر سیاستین و حتی فلسفی فناتیک من لیک لرین رنگی اوزوندن قاجیب و آرتیق هانسی سا سیاسی نظریه نین و قاتی فلسفی اینامین آتش لی مدافعه چی لر توپلوسو سرعت له آریقلامیش دیر.

داها دنیادا کوچه مباحثه لیرینده دؤیوشمه و دیدیشمه لر، علم تحصیلی اوجاق لارین دا سلاح لی توقوشمالار، کتابخانالاردان کتاب درله ییب چیخاریب آتما کیمی اوز قاراسی ایش لر آز گؤرونمه یه باشلامیش دیر. بیر گون انسان جمعیتینده عادی اولان جزالار و انتقام لار، بو گون اورتا عصرلرین گریچی لیگی اولاراق وصف ائدیلیر.

بیر شاعر قلبی نی و بئینی نی داشیان جسدین آتا باغلانیب شیروان دان سمرقنده قدر سورو کله نمه سی یوزایل لرله دیر کی گؤرونمز قالمیش دیر

و بو بشرین اولغون لاشماسی دئمک دیر.

بو دؤورون اودانی آز و اودوزانی چوخ اولموش دور.

سیاسی - اداری - حزبی رهبرلیک لرده یئرلشن لر و فرهنگی نظردن ایسه شهرت و قبول قازانمیش لار، اودموش کسیم حساب اولونموش لار.

بو اودان لار قسمی نین مسعود آدام لاری صیراسیندان استالین، کاسترو، انور خوجا کیمی آدلاری خاطرلتماق اولار، آنجاق حدیندن و چیخاریندان زیاده شهرته و محبوبیته چاتان شاعرلریمیز و یازیچی لاریمیز دا چوخ اولموش دور.

اودوزان لارین سا باشین دا گئدن لر، دونه نین همی حیاتی نی ایتیریب همی ده ایتگین اؤلوب اونودولموش جوان لاری دیرلار. یعنی چه گوارا حرمتینی قازانا بیلمه ین طالع سیز چه گوارالار.

اونلاردان گئچندن صورنا اوزون حبس لر، سورگون لر و اجتماعی حقوق دان محروم قالان و محرومیت ده و اذیت ده جوان لیق لاری صارصیلان لار دیرلار.

دونه نین ان سرد، ان خشن، ان کم فرصت و رحم سیز مستنطق لری، فراماسونر وزیرلری، رسمی دینیمیزدن استلحاد ائتمیش و باشقا دینه صاریلیمیش و آدلارینی بئله دگیشمیش قلم ملتجی لری بو گون آزادلیق منادی سی اولماق دادیرلار.

دونه نین ضدامپریالیستی بو گونون آمریکا دوستلوغو جارچی سی اولوردا، دونه نین دیلی و خالق نی سعادتی اوچون - آلدانسادا سهو یول دان دؤنوب، دگیشمیش - فکر و قلم آدامی باغیشلانماز قالیر، گئدیر.

کیمی لری بورسیه لرله ان مهم بؤلمه (رشته) لرده و مشهور کالج لرده و انستیتولاردا و اونیورسیتیه لرده دوقتورا کیمی علمی آدلار آلماق لا مشغول ایکن، بو قسمین اوزدن ایراق ایت باخان دان باخاسینا بئله مساعده ائدیلمه میس دیر.

بعضی لری باشقالارینا یازدیردیق لاری اؤز آدلارینی داشیان کتاب لاری دولتی و یا معتبر خصوصی ناشرلر طرفیندن سوس لو - پوس لو یوکسک تیراژلارلا و اجرت لرله نشر ائدیریرکن، بیزیم قاچاق قووولان لار اؤز

الهی استعداد و شخصی امک لری نین، ادراک و بیلگی سی نین محصولو اولان اثرلرینی بیر دستمالا بو کوب، تلیس لره و تای لارا باصیب هانسی سا قوروموش قنوو (آرخ) دا آرخیوله میش و هانسی سا قورو قانا دا قویلا میش و نهایت اؤلموش دور. م.ع. معجز و ح. ساهر کیمی بعضی لری نین ده اثرلری همان تای لارا یو کلنمیش ابن الوقت قورنازلارین خارجی اقامتینه نردیوان سجلینه چئوریلیمیش و یادلارا پای ائدیلمیش دیر.

بو قسمین بیر درجه مسعود طبقه سی دفعه لرله یول دگیش دیریب، پشه کار و حرفه ای متلون لرین باجاریق لارینا صاحب اولایلمه دیک لری اوچون، فارس لارین دئییمی ایله «دگر دیسی» لقبینی قازانما شانسی نی یاخالایا بیلمه ییب - بیزده بو لغتین متداول اولمادیغی اوچون - بو «گلیشیم» و «دگیشیم» اولارا قاخینج اولراق، باش لاریندا «دموکلس قیلنجی» کیمی قالمیش، حتی او درین لیک لرده قانایان و گؤینه یین ایچ آجیسی یارا، کؤز مه لنمه یین یارا کیمی قالمیش دیر.

باشقا بیر قوربان کسینن قسم گیجیک خسته لیگینه معروض قالان آدام لاردیر. بو طالع سیز کسیمین اؤز استعدادلاریندان و نبوغ لاریندان باشقا گناهی اولماییب، اؤز باجاریق لارینا قربان گنتمیش لر. آمانیم! قیصقانج لیق لار شهیدی اولان بونلارین دا مرثیه سی منیم اؤز یو گرافیمه قالسین. بیر چوخ انسانیمیز بو تراژدی نین مختلف اپیزودلاری نین قهرمان لاری اولموش لار. باخ بیزیم یازی میزین قهرمانی دا زمانی نین قوربان لاریندان باشقا بیرسی دیر.